

АРХИВНИЯТ ФОНД НА ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ НА ОТКРИТО “ЕТЪР” – ГР. ГАБРОВО

Анка Игнатова

На Етнографския музей на открито (ЕМО) “Етър”, който е единственият в България музей под открито небе и един от малкото в Европа с действащи обекти, са посветени множество публикации (Вж. Илиева, Бинева 2004: 180–202). Това, което прави впечатление е, че дори авторите на сериозни научни изследвания не се позовават на документи от архивния фонд на музея, съхраняван в Териториална дирекция “Държавен архив” – гр. Габрово. В доклада на доц. д-р Цоньо Петров, изнесен на международната научна конференция, посветена на 40-годишнината от създаването на “Етѐра”, се съдържа следната констатация: “за написаното (има предвид наличната литература за ЕМО “Етѐр” – бел. авт.) не са използвани архивни източници, които са най-солидната база на всяко историческо изследване” (Петров 2005: 104). Това е вярно, доколкото се отнася до документи, съхранявани в публични архиви, както е габровският държавен архив. Документи от научния архив на музея, които по своята същност са архивни (т.е. изпълнили са своето първоначално целево предназначение или, другокаже казано, излезли са от оперативна употреба) са използвани в част от публикациите за “Етѐра” (Недков 1995: 95–112; Недков 2000: 124–144; Колева 1996: 44–57; Колева 2005: 119–126; Пунтев 1976: 55–60). Фактът, че не се въвеждат в научно обръщение документи от архивния фонд на този уникален фондообразувател на габровския държавен архив провокира интереса ми към темата на настоящия доклад.

Изследването има за задача да представи, макар и най-общо, вида и съдържанието на документите в архивния фонд на ЕМО “Етѐр”, съхранявани в ТД “Държавен архив” – гр. Габрово, и на тази база да се направят съответните констатации относно неговата пълнота и информационна наситеност, от които в крайна сметка зависи пълноценното му използване като изворова база за научни изследвания.

В резултат от дейността на всяка една институция или лице възникват множество документи. Но само една сравнително малка част от тях с продължително, трайно значение, отразяващи основната, най-съществената дейност на фондообразувателя, подлежат на постоянно съхранение. Именно те образуват неговия архивен фонд, чието формиране е резултат от т. нар. научно-техническа обработка на документите, при която се извършва експертиза на тяхната ценност, систематизация, съставяне на заглавия и техническо оформяне на архивните единици, т.е. документите се привеждат във вид, удобен за използване от потребителите на архивна информация. Постъпили вече в дър-

жавен или ведомствен архив с постоянен състав на документите, те стават общодостъпни за всеки заинтересован, освен в случаите, когато характерът на съдържащата се в тях информация изисква тя да бъде защитена от нерегламентиран достъп по силата на специално законодателство (ЗЗКИ; ЗЗЛД).

Архивният фонд на Етнографския музей на открито “Етър” е заведен в списъка на фондовете на ТД “Държавен архив” – гр. Габрово през 1987 г. под № 1330. Наименованието на фонда е “Архитектурно-етнографски комплекс “Етър” – гр. Габрово”, тъй като това е официалното наименование на фондообразувателя при първото постъпление на негови документи в архива. През годините музейят е претърпял следните промени в наименованието си: Етнографски парк-музей “Етър” (7.IX.1964–23.XII.1971 г.); Архитектурно-етнографски комплекс “Етър” (24.XII.1971–14.VI.1997 г.); Етнографски музей на открито “Етър” (от 15.VI.1997 г.)¹. Тези промени в наименованието, предметът на дейност и основните моменти от историческото развитие на музея са отразени в двете исторически справки, изготвени при проведените през 1987 г. и 2001 г. научно-технически обработки на неговия документален фонд.

Съхраняваните в Държавен архив – гр. Габрово, архивни документи на ЕМО “Етър”, систематизирани в 137 броя архивни единици, обхващат периода от 1.III.1967 г. до 31.XII.1996 г. Хронологическите граници на фонда не съвпадат с тези на фондообразувателя. За начална дата на фондообразувателя се приема датата 7.IX.1964 г., когато музейят е открит за посетители. Неговото изграждане на практика започва на 23.IV.1963 г. по идея, проект и под методическото ръководство на Лазар Донков, на базата на Решение №212 от 31.VII.1961 г. на Окръжен народен съвет – гр. Габрово. До 1.I.1966 г. музейят функционира със статут на отдел в структурата на бившия Окръжен исторически музей – гр. Габрово. Това предполага наличието на сведения за “Етѐра” в архивния фонд на Окръжния исторически музей, регистриран в регионалния държавен архив под № 1494, и по-точно в наличните справки и информации за музейното дело в Габровския край (II:1), в годишните планове (II:2), в отчетните доклади (II:3) и информацията (II:4) за дейността на Окръжния исторически музей, в протоколната книга от заседанията на музейния съвет (II:5), в предложения, докладни записки относно материалната база на музея (II:6), в кореспонденцията с различни институции относно неговата дейност (II:7) и други документи от този период. Част от тези документи, както и някои от архивния фонд на Окръжен народен съвет – гр. Габрово, са въведени в научно обръщение от доц. д-р Цоньо Петров в цитирания по-горе доклад. В него не са включени документи от архивния фонд на самия ЕМО “Етѐр”, поради хронологическия обхват на изследването – първите години от изграждането на музея, когато той все още не е обособен като самостоятелна институция.

Решения и други важни документи за ЕМО “Етѐр” се съхраняват във фонд “Окръжен народен съвет – гр. Габрово” (ф. 185) на габровския държавен архив, тъй като музейят е регионален и в продължение на четири десетилетия функционира под административното ръководство на местната власт. Висше-

стоящите организации, под чието методическо ръководство се е развивал музеят са някогашният Комитет за култура и неговите правоприемници, което предполага, че в техните архивни фондове (в Централен държавен архив – гр. София) също има данни за него.

Сведения за “Етър” се съдържат и в архивен фонд “Дирекция “Културно-историческо наследство” – гр. Габрово” (ф. 1331). Дирекцията, която започва да функционира от I.I.1978 г., е филиал на единното бюджетно счетоводство на тогавашния Окръжен народен съвет – гр. Габрово и води счетоводството по бюджетни и извънбюджетни сметки и всички разчети, свързани с обслужването на музеите на територията на окръга, в това число и на АЕК “Етър”. За периода I.I.1978–31.XII.1982 г., когато седалището на дирекцията е в кв. “Етър”, счетоводството е общо с това на музея. Поради тази причина във фонда ѝ се пазят документи за производствената дейност на музея, като протоколи, договори и кореспонденция относно изработване предмети и демонстриране производството пред посетители (1978–1982 г.) (II:8), годишен статистически отчет за помощните промишлени дейности през 1979 г. (II:9) и др. При проведената по-късно експертиза на ценността на документите на Дирекция “Културно историческо-наследство” – гр. Габрово намерените оригинални заповеди на директора на АЕК “Етър” по личния състав за периода I.I.1978–20.XII.1982 г., обособени в 20 архивни единици, са предадени по опис за временно съхранение в музея като документи със справочно значение.

Документи, съдържащи сведения за “Етър”, се съхраняват не само във фондовете на посочените институции, но и в тези на учреждения, предприятия и лица, с които музеят е поддържал тесни връзки в процеса на своята дейност. Необходимо е обаче да се подчертае, че това са документи на съответните фондообразователи (възникнали са в резултат от тяхната дейност), т.е. те са съставна част от техните архивни фондове, а не са част от архивния фонд на ЕМО “Етър”.

Наличните документи във фонд “Архитектурно-етнографски комплекс “Етър” – гр. Габрово” са описани в два инвентарни описи. Първият опис включва документи от създаването на музея до 31.XII.1981 г., които, систематизирани в 63 архивни единици, са подредени по следната класификационна схема: Ръководни документи, Личен състав, Планиране и отчитане, Труд и работна заплата, Производствена дейност, Търговия и обществено хранене, Капитално строителство, Материално-техническо снабдяване, Финансово-счетоводна дейност и Профсъюзна дейност. Разделите на класификационната схема, по която са систематизирани 74-те архивни единици във втория опис, обхващащи периода I.I.1982–31.XII.1996 г., са: Ръководна дейност, Личен състав, Финансово-счетоводна дейност, Музейна дейност, Капитално строителство, Профсъюзна дейност, Охрана на труда.

Най-ранният документ във фонда, при това единственият запазен от 1966 г., е копие на Перспективен план за строителната, събирателската, експозиционната, стопанската, научно-изследователската и популяризаторската

работа на музея за периода I.I.1966–31.XII.1970 г. (II:10). Липсват много от подлежащите на постоянно съхранение документи, възникнали не само през първата година от самостоятелното съществуване на музея, но и през следващите. Те са подробно изброени в протоколите на експертните комисии за проведените научно-технически обработки на всички намерени документи на музея от периода 1964–31.XII.1996 г. (II:11). Сред тях са: протоколи от заседания на музейния съвет (1973–1981 г.); отчетни доклади за дейността на музея за 1973–1977 г.; бюджетна сметка за 1972 г.; бюджети за 1982 и 1991 г.; отчети за изпълнение на бюджетите на музея през 1982–1989 г.; годишен баланс за 1968 г.; шатни разписания за 1982–1984, 1987, 1989, 1992, 1993, 1995, 1996 г.; планова финансова сметка на музея за 1982 г.; отчетни финансови сметки за приходите и разходите на музея за 1982 г., различни годишни статистически отчети от 70-те години и др.

В Опис № 1 и Опис № 2 на материалите със справочно значение, оставени на временно съхранение в музея, са включени и документи с постоянен срок на съхранение: летописна книга (започната на 23.IV.1963 г.); книги за впечатления (от 7.IX.1974 г. до днес); преписка по покупко-продажба и отчуждаване на недвижими имоти; проектно-сметна документация на различни обекти в музея; протоколи на експертни комисии с приложени описи за закупени предмети; покана за участие в работата на Съюза на европейските музеи на открито от 1985 г.; кореспонденция с музеите на открито в Сентендре (Унгария), Рожнов (Чехия), Сибиу (Румъния) и др.; инвентарни книги на музейния фонд (II:11). Някои от документите са оставени за по-продължително съхранение в музея като необходими в работата на музейните специалисти или съобразно изискванията на нормативната база в областта на музейното дело, други – поради това, че преписката по тях още не е приключила. За летописната книга и книгите за впечатления в протокола на експертната комисия от 1987 г. изрично е посочено, че “са инвентирани при музея и включени в научния му архив, съгласно указание от Комитета за култура” (II:12).

От останалите налични документи експертните комисии са запазили онези, които са счели за ценни. Те са в сравнително добро състояние и отразяват в по-голяма или по-малка степен отделни моменти от дейността на музея.

Едни от най-ценните документи във фонда са протоколите от заседанията на музейния съвет, на които се обсъждат проблемите и перспективите за развитието на музея (11.III.1968–4.IV.1973 (II:13) и 15.XI.1979–23.XI.1989 г. (II:14). Сред участниците в заседанията на музейния съвет през годините са: видните български етнографи – Христо Вакарелски, Мария Велева, Анастас Примовски, Стоян Генчев, Петко Пунтев; архитектите – Пейо Бербенлиев, Георги Данчев, Рачо Рачев; изкуствоведът Асен Василиев; писателите – Орлин Василев, Станислав Сивриев и др. В периода 1968–1973 г., ако се съди по наличните протоколи, са проведени четири заседания на музейния съвет – през 1968, 1970, 1971 и 1973 г. На тях са обсъждани и приемани отчетните доклади за

дейността на музея през предходните години и плановете за настоящите години. Заседанията на музейния съвет в действителност са били повече. Известно е, че първият музеен съвет заседава през 1966 г.², а и запазеният във фонда отчетен доклад за 1968 г. със сигурност също е бил обсъждан от съвета. Следователно, освен констатираните от Експертната комисия липси има и други.

На тези заседания се обсъждат следните по-важни въпроси: статутът на музея и на близкото с. Боженци, чието изграждане се осъществява успоредно с това на “Етъра”; строителството на музея, което се извършва без градоустройствен план; обхватът на научноизследователската дейност на музея, като се решава да се събират и технически съоръжения, отразяващи народната техника в периода след Освобождението, “Етър”-ът да се обособи като единствен център в Габровски окръг за проучване и представяне на материалната и духовна култура на населението от този регион (за целта се настоява етнографският фонд на Окръжния музей да се прехвърли към него) и в тази връзка да се привличат студенти от специалност “История” на Великотърновския университет в организирани от музея експедиции; работата на екскурзоводите и набелязване на мерки за нейното подобряване и др. Музейният съвет взема решение да се предложи на Комитета за изкуство и култура да забрани изграждането на дублиращи се с ЕПМ “Етър” експозиции (II:16) (има се предвид предложението за изграждане на архитектурен музей в с. Страшка река) (II:17).

В изказванията на членовете на музейния съвет се съдържат становищата им по обсъжданите въпроси, препоръките им във връзка с по-нататъшното развитие на музея, оценките им за извършеното в него до съответния момент. Интерес представлява оценката на професор, тогава доцент, Мария Велева за стореното в музея до пролетта на 1973 г. и нейните препоръки във връзка с бъдещото му развитие, така, както е записано в протокола от 4.IV.1973 г.: “Етър”-ът е един от успешните и резултатни начини за разкриване на българската култура. Трябва наистина да се поздравя Л. Донков за този оригинален начин за разкриването ѝ. Творчеството в областта на техниката на нашия народ досега не е изтъквано; това е един начин чрез музея нагледно да се покаже българинът – творец на техниката. А на въпроса дали “Етър”-ът трябва да се разгърне като специализиран етнографски музей, смята, че именно той може да даде пълна картина на етнографията на Габровския край. Занаятите дават отражение върху всички други отдели на етнографията. Не бива да се отделя материалната от духовната култура на един народ. Що се отнася до това, как ще бъдат представени другите отдели, може да се помисли и да се намерят начини за тяхното по-живо и по-интересно показване. В “Етъра” може и трябва да се покажат домашните занаяти, домашната уредба, храната на населението, облеклото и др. Не е опасно живата експозиция да бъде конкурирана от статичната. Базирайки се на това смята, че в “Етъра” може цялостно да се покаже народната култура на Габровския край, а в О[кръжния] И[сторически] М[узей] –

Габрово да се застъпят по-основно и пълно другите отдели. Препоръчва “Етър”-ът да започне да издава годишник на музея или друг печатан материал. По въпроса, поставен от Байкушев, за прожектиране на филми счита, че този начин не е удачен. Тук, където всичко е живо и оригинално, филмът ще е чужд. По-добре е вместо прожекции на филми да се организират фолклорни празници” (II:18). Тези някогашни препоръки на проф. Велева отдавна вече са реалност.

По въпроса за научната дейност на музея подобно мнение изказва проф. Христо Вакарелски: “...В Габрово има възможност да се създаде комплексен институт по етнография и по-точно към “Етъра”, което ще отговоря на оригиналността на този музей. Да се организира комплексно събиране и изследване етнографията на окръга. Смятам, че БАН и местните кадри могат за няколко години основно да проучат етнографията на окръга, а после да се намери място за съхранение, изследване и експониране на резултатите от това проучване.[...] Използвам възможността да покажа задоволството и възхищението на всички чужди специалисти, които са посетили Етъра, от това оригинално експониране” (II:19). Висока оценка за извършеното от Лазар Донков и неговата бригада се съдържа в изказванията и на останалите членове на музейния съвет.

На заседанието на музейния съвет от 11.III.1968 г. се взема решение “Етнографският парк-музей да се обяви за паметник на културата – етнографски комплекс от национално значение” (II:20). Във фонда се съхранява копие на Предложение на арх. Георги Данчев от Националния институт за паметниците на културата до Съвета за опазване паметниците на културата за обявяването на ЕПМ “Етър” за паметник на културата от национално значение (април 1970 г.) (II:21), но без приложенията към него (видно от текста на документа става въпрос за 46 броя образци). Музеят е обявен за паметник на културата, категория – национална, в края на 1971 г.⁴ (Колева 1989: 167).

Интерес представлява мнението на основателя на музея по този въпрос, изразено на същото заседание: “Предложението да бъде обявен паркът-музей за национален обект е естествено съвсем оправдано. Габрово през време на Възраждането е написало в 60–70% стопанската история на България. Почти е нямало занаят в страната, който да не е бил упражняван в Габрово. Това е едно от основанията музеят да бъде обявен за национален.” (II:22). По отношение понататъшното изграждане на музея Лазар Донков счита, че трябва да се извършва “от специалисти етнографи и архитекти, добре запознати с нашата възрожденска архитектура и въобще с бита през Възраждането. В противен случай неминуемо ще се стигне до различия в становищата при обсъждане на проектите, ще започнат безконечни дискусии, безплодни съвещания и заседания и изграждането на музея ще бъде замразено. Ярък пример за това е въпросът с построяването на национален етнографски музей тип “Сканзен” при с. Драгалевци, Софийско⁵. Там още през 1958 г. почнаха обсъждания, съвещания и заседания, които продължават и досега, без да е отпочнато изграждането на самия музей. Приемам становището да се разработи градоустройствен план

на музея като Институтът за паметниците на културата осигури един двама архитекти, които по мои указания да направят необходимото...” (II:22).

Изработването на генерален план на музея става две десетилетия по-късно, когато Лазар Донков вече не е между живите. Този въпрос основно е дискутиран на заседанията на музейния съвет, проведени във връзка с честванията на 15-та, 20-та и 25-та годишнини от откриването на музея, за което свидетелстват запазените протоколи (II:23). На заседанието на 15.XI.1979 г. (II:24) се обсъжда идеята за изграждане на “сектор на селото” и на въвеждаща къща. Спорове предизвиква изградената без съгласието на Института за паметниците на културата часовникова кула, копие на Дряновската. Заявява се дори, че като такава тя “няма място в този музей” и “следва да се премахне, колкото по-бързо, толкова по-добре” (II:25). Налага се мнението кулата да не се събаря, а да се постави в съответната среда. Експозиционните противоречия, допуснати при изграждането на “Етъра”, са представени в монографията “Музеи на открито” на основния изследовател на музея – Симеон Недков (Вж. Недков 2000: 112–115). За да бъдат избегнати всякакви грешки занапред, участниците в заседанието за пореден път предлагат да бъде изработен генерален план, а така също и предварителна концепция. Концепцията за понататъшно развитие на АЕК “Етър” до 2000 г. е разработена през 1984 г. и още същата година е обсъдена от музейния съвет (21.XII.1984 г.) (II:26). По-късно е изработен и генерален план, който е разгледан на заседанието на музейния съвет от 23.XI.1989 г. (II:27). От трите варианта на плана, предложени от неговия автор – арх. Нейнски, е одобрен третият, предвиждащ разширяване на хотелската база, изграждане на селската махала едностранно като улица и застрояване пространството около часовниковата кула откъм реката” (II:28). Самите материали, обсъждани на заседанията, не са приложени към протоколите. Концепцията се съхранява в научния архив на музея (II:29).

Частично са запазени и протоколите от заседанията на други съществени органи при музея: на дирекционния съвет (25.I.1983 г.) (II:30); на стопанския съвет (2.VI.1983–5.VII.1989 г.) (II:31); на атестационната комисия (27.I.1984–22.I.1985 г.) (II:32) както и от общи събрания на колектива (4.II.1983–18.XI.1994 г.) (II:33).

Най-цялостно дейността на музея е представена в годишните отчетни доклади. Те обаче, както вече се отбеляза, са частично запазени във фонда. Докладите за периода 1967–1972 г. (II:34) са приложени към протоколите от заседанията на музейния съвет, тези за 1978, 1979, 1980, 1981 г. (II:35) – към протоколите от годишните отчетни събрания на АЕК “Етър”, а останалите – за 1984, 1986 и деветмесечието на 1993 г. са обособени в отделна архивна единица (II:36). Всъщност Експертните комисии са отчетели като липсващи само отчетите за периода 1973–1977 г. В протокола на Експертната комисия за проведената научно-техническа обработка на документите на ЕМО “Етър” през 2001 г. изрично е посочено, че “отчетните доклади за дейността на музея

за 1982–1996 г. се намират в научния архив на музея” (II:37). Неясно защо, те не са включени в описа на документите, оставени на временно съхранение.

В отчетните доклади се съдържат сведения, както за извършеното, така и за несвършеното през годините. Само при съпоставка на докладите с наличните годишни планове най-точно може да се определи кои от планираните задачи са нереализирани. Запазените във фонда документи от този вид обаче са твърде малко – план за работата на музея през 1970 г. (II:38), проекто-планове за дейността на музея за 1979 г. (II:39) и 1980 г. (II:40).

Плановата дейност е по-широко представена в следните документи: Перспективен план за строителната, събирателската, експозиционната, стопанската, научноизследователската и популяризаторската работа на музея за периода I.I.1966–31.XII.1970 г. (II:41), също и за следващия период (1971–1980 г.) (II:42); Програма за развитие на АЕК “Етър” за периода I.I.1992–31.XII.1993 г. (II:43), в която се посочва, че “музеят ще може в началото на 1994 г. да пристъпи към следващия етап от развитието си с изяснена структура, финансово укрепнал и да започне работа по сектора на селото на базата на приетата основна концепция, утвърдена от ОбНС – Габрово и Министерството на културата” (II:44). От плановете за работата на Стопанския съвет при музея са запазени тези за 1983, 1984 и 1988 г. (II:45).

Заповедите на директора с разпоредителен характер от периода 1967 – 1978 г. (II:46), определени от Експертната комисия като ценни, са предадени в Държавен архив – Габрово, а тези от 1985–1996 г. са оставени на съхранение в музея.

Преобладаващата част от документите във фонда са финансово-счетоводни: щатни разписания, заедно с кореспонденцията по съставянето и коригирането им (1967–1978 г.) (II:47), щатни разписания за 1985, 1986, 1988, 1990, 1991 и 1994 г. (II:48), различни годишни статистически отчети за броя на персонала, неговия състав и възнаграждение (1969–1978 г.) (II:49), бюджети за 1983–1990, 1992–1996 г. (II:50), отчети за изпълнението на бюджетите за 1990–1996 г. (II:51), планови финансови сметки за 1983–1990 г. (II:52), отчетни финансови сметки за приходите и разходите за 1983–1994 г. (II:53), финансово-счетоводни отчети за 1995–1996 г. (II:54), ревизионни записки от извършени финансови ревизии на музея (1969–1978 г.) (II:55) и др. В раздел “Финансово-счетоводна дейност” са включени и протоколи от проведени търгове и конкурси за отдаване под наем на занаятчийски работилници, механа и други обекти в музея (1992–1998 г.) (II:56).

Една немалка група документи във фонда са свързани със строителната дейност на музея: генерален договор между Института за паметници на културата – район В. Търново и музея за извършване на всички работи по неговото изграждане (I.III.1967 г.) (II:57); годишни договори с Института за паметници на културата – София и местния Окръжен съвет на Научно-техническите съюзи относно консервация, реставрация и постройка на различни музейни обекти (1971–1977 г.) (II:58) и актове за предаване и приемане на завършените работ-

ни проекти (II:59); договори от 14.IV.1974 г. и 8.X.1976 г. между АЕК “Етър” и художника Ангел Ангелов за проект и изпълнение на монументално декоративно пано (фигурална композиция в техника – каменна мозайка) и композицията “Майстор Мануил” (техника – сухо фреско за фойето на административната сграда) (II:60), както и протокола на Държавната комисия за декоративно-монументални изкуства при Комитета за изкуство и култура и Съюза на българските художници от 26.III.1974 г. за одобряване на идеен проект за декоративно-каменна мозайка, предназначена за художествено оформяне на входа на музея (II:61); договори, сключени между музея и частни лица, за извършване на определени дейности – проучване и издирване на съоръжения за шарланджийския занаят, тяхното демонтиране, пренасяне в музея, монтаж и пускане в експлоатация; за изработване и монтиране часовников механизъм и др. (II:62); кореспонденция с тогавашния министър-председател на България – Тодор Живков, Министерство на финансите, Министерство на снабдяването и държавния резерв и други институции по проблемите на строителството на музея (1970–1980 г.) (II:63); план-програми, протоколи и актове за извършени строително-ремонтни работи в музея през 1984–1986 г. (II:64).

“Етър”-ът е действащ музей на открито и в резултат от демонстрационната дейност на основните занаятчийски техники от периода на Възраждането се реализира разнообразна продукция. За производствената дейност на музея свидетелстват кореспонденцията с централни и местни институции относно закупуване на инструменти и изработка на предмети (1970–1977 г.) (II:65), както и отпускане на специфични материали за нуждите на музея (1969–1971 г.) (II:66), производствените планове на работниците (1970–1981 г.) (II:67), списъкът на произвежданите стоки през 1975 г. (II:68), годишните статистически отчети за помощните промишлени дейности (1978 г. (II:69) и 1981–1983 г. (II:70)). Запазени са също и отделни планове и отчети за стокооборота на обекти в музея, кореспонденция с централни и местни институции по въпросите на търговията и общественото хранене (II:71).

Друга група документи във фонда са свързани с популяризаторската дейност на музея: кореспонденция с ДП “Реклама и приложна фотография” – гр. София, Студия за научнопопулярни филми – гр. София, ДО “Българска фотография”, Киноцентър “Бояна” за изработване на рекламни материали (диапозитиви, албум, футляри, дипляни, документални филми); договори с бюро “Радиореклама” – гр. Варна и Бюро за телевизионна и радиореклама – гр. Пловдив (17.I.1970–12.V.1981 г.) (II:72), оферти на АЕК “Етър” за туристически агенции на руски, английски и немски език (1996 г.) (II:73), кореспонденция относно организирането на изложби у нас и в чужбина (II:74), на състезания между майсторите-занаятчии в чест на Деня на майстора (II:75) и др. Обобщени данни за броя на посетителите, беседите и персонала за периода 1964–1984 г. и 1991–1994 г. (общо и по години) се съдържат в две справки за дейността на музея, като втората включва и данни за изложби, експонати, научна дейност (II:76).

Наличните документи във фонда не са в състояние да дадат пълна представа за множеството прояви в областта на популяризаторската дейност на музея, с която той с основание се гордее. Съвсем малко са документите, свързани с организацията на проведените мероприятия (споразумение между АЕК “Етър” и Задругата на майсторите на народни художествени занаяти и правилник за провеждането на националния събор-състезание на майсторите-ковачи, състоял се в музея от 18 до 25.X.1989 г., протокол на комисията за преглеждане на предметите, участвалите в състезанието(II:77); технически план за подготовка и провеждане на IV традиционен есенен панаир на художествените занаяти на АЕК “Етър” (18–19.IX.1993) (II:78).

Частично е представена в архивния фонд и научната дейност на музея. Като се изключат обобщените сведения за нея, съдържащи се в наличните отчетни доклади, по-конкретна информация по отделни въпроси може да се открие в запазената кореспонденция на музея. Например, покани и писма за участие в конференции и други научни форуми, организирани от наши и чуждестранни институции, отговорите на музея, писма до културни и научни институции за участие в организирани от музея научни форуми (II:79).

Във фонда се съхранява само един научен доклад – “АЕК “Етър” – българският опит в изграждането на музеите на открито” на дългогодишния директор на “Етъра” Станчо Станчев, изнесен на организираната по повод 15-годишнината от създаването на музея научна сесия (II:80). Докладът не е публикуван, но заслужава вниманието на специалистите като първо или поне едно от първите изследвания у нас, в които са представени основните теоретични и методически въпроси във връзка с изграждането на музеите на открито и в частност на “Етъра”.

Интерес представлява и докладът на Пенка Колева – главен уредник в ЕМО “Етър” и член на Съюза на европейските музеи на открито, за участието ѝ в XIII конференция на съюза, състояла се в Баленберг (Швейцария) от 3 до 10.IX.1988 г. (II:81).

Съвсем малко са документите с данни за международното сътрудничество на музея (част от кореспонденцията с централния музей на открито в гр. Сентендре – Унгария (II:82), информация за пребиваването на делегация от АЕК “Етър” в същия музей от 4 до 8.X.1988 г. (II:83) и др.

В запазената кореспонденция се съдържат сведения и по други най-разнообразни въпроси. Любопитно сведение за прародителите на обитаващите днес градския зоопарк безопасати котки се съдържа в писмо от 6.XI.1975 г. на заместник-председателя на Изпълнителния Комитет на Окръжния народен съвет и председателя на Окръжния съвет за изкуство и култура до директора на АЕК “Етър”: “...всички грижи по отглеждането на котките без опашки, подарък от госп. Чарлс Керуиш, председател на парламента на остров Мен, се възлагат на ръководството на АЕПМ “Етър”...” (II:84).

Във фонда са включени и документи на профсъюзната (синдикална) организация при музея (протоколи от заседания на профкомитета, бюджети, отчети, браншово споразумение, колективни трудови договори) (II:85).

Във връзка с честваните годишнини от създаването на “Етъра” се съхраняват само няколко отделни документа – план за честване на 15-годишнината и програма за научната сесия (II:86); програма за отбелязване 30-годишнината на музея (II:87).

По време на тържествата по случай 30-годишния юбилей на “Етъра” е открита чешма с барелеф на Лазар Донков – основател, проектант и директор на музея до смъртта си през 1976 г. Вероятно малцина знаят, че въпросът за паметен знак с барелеф на Лазар Донков е поставен от някогашното ръководство на музея преди повече от две десетилетия. За това свидетелства запазената преписка от 1977 г. със Специализираната държавна комисия “Скулптура” при Комитета за култура, Съюза на българските художници и Съюза на архитектите в България, както и препис-извлечението от Протокол №38/15.IX.1977 г. от заседание на посочената комисия, на което се приема представеният идеен проект на М. Солаков (II:88). Защо е било необходимо да минат близо две десетилетия, докато се реализира този проект, не е известно, тъй като документи по този, както и по редица други въпроси, не се съхраняват във фонда.

За съжаление, непълноти (при това много по-големи), се откриват и в архивните фондове на редица други действащи учрежденски фондообразуватели. В тези случаи ролята на личните документи за запълването на т.нар. “бели петна” в историята, е добре известна на всеки изследовател. Неоправдано и непростимо е обаче в края на XX и началото на XXI в. те да се превръщат в основен източник на информация. Няма и обективни причини за това, тъй като чрез внедрените в деловодствата номенклатури на делата е определено както мястото във фонда, така и срокът на съхранение на всеки документ още преди неговото създаване, т.е. предварително е моделиран архивният фонд. Налице са и съответни законови мерки срещу неправомерното унищожаване и изгубване на документи, но явно те се оказват недостатъчно ефективни на практика.

В този ред на мисли не може да не бъде отбелязана заслугата на журналистката Соня Алексиева не само за популяризирането на дейността на Лазар Донков във връзка с изграждането на ЕМО “Етъра”, но и за популяризирането на документи от неговия личен архив. В книгата ѝ “Човекът, който създаде “Етъра” (Алексиева 1994:) са публикувани около двадесет документи от личен и служебен произход. Заедно с още близо 200 документи от личния архив на Лазар Донков, днес те могат да се открият в научния архив на ЕМО “Етъра”, заведени в инвентарната книга от № 1087 до № 1303. Това са документи от личен и служебен произход. Сред тях са шест писма на Хр. Вакарелски до Л. Донков, писани в периода 17.IX.1964 г.– 4.I.1966 г., една чернова на писмо на

Л. Донков до Хр. Вакарелски, удостоверение на Л. Донков от СБА (15.VIII.1973 г.) и множество поздравителни телеграми от различни институции и лица. Една част от документите от служебен произход се дублират с документи от архивния фонд на музея, но други, като планово задание относно изграждането на АЕК “Етър”, рапорти, предложения и молби от Л. Донков до различни институции, оценителни протоколи, липсват в него. Включването им в архивния фонд на музея или на техни копия ще го обогати и ще повиши неговата информативност. Защото само като част от комплекса, в който са възникнали, документите са в състояние най-пълноценно да разкрият своя информационен потенциал. При това в публичния архив те ще бъдат общодостъпни. Мястото на излезлите от текуща употреба документи, възникнали в резултат от функционирането на музея, както и на всяка друга институция, съгласно действащата нормативната база в областта на архивното дело у нас, е в учреденския архив. От тази гледна точка съхраняването на части от архивния фонд в научния архив на музея е неправомерно. От друга страна, са налице методически указания в областта на музейното дело, които задължават включването на някои от тези документи в научния архив. Необходимостта от съгласуваност на нормативните бази на архиви и музеи в това отношение е безспорна⁶. Утвърдилата се у нас порочна практика учрежденията да задържат (а понякога и да укриват) необходимите им за справочни и други цели документи, което се отразява негативно на целостта и на научно-техническата обработка на фонда, се дължи и на несъвършенствата в настоящия Закон за Държавния архивен фонд. По-точно, в регламентираните изключително кратки срокове на учреденско съхранение (5 г. – за регионалните и 10 г. – централните институции). В новия проектозакон, този срок е удължен на 30 години. След неговото приемане от Народното събрание вероятно проблемът постепенно ще бъде преодолян.

В Научния архив на музея се съхраняват и други ценни документи, освен тези от личния архив на Л. Донков и оставените на временно съхранение в музея с опис, като например: посочената по-горе концепция за развитието на музея до 2000 г.; решения на музейната колегия за 1991 г. и протокол от 12.V.1994 г. във връзка с новата структура на музея (II:89); материали, свързани с провеждането на научни конференции (II:90), Деня на майстора (II:91) и други мероприятия; богат снимков материал, илюстриращ строителната дейност в музея, посещения на официални гости, етнографски изложби, тържества в деня на майстора и др. (II:92), документални филми за “Етъра” и материали за подготовката им (II:93), поздравителни адреси и телеграми по повод годишнини от създаването на музея и др.

В Научния архив на музея се пази и екземпляр от циклостилно издадените “Кратки бележки по създаването на Етнографски парк-музей “Етър” (инв. № 122), написани от Лазар Донков в началото на 1971 г. Те и днес остават основен исторически извор за създаването и историята на музея до началото

на 70-те години. В книгата, посветена на Лазар Донков – “Човекът, който създаде “Етъра”, почти целият текст на записките е обнародван под формата на множество цитати в хода на изложението. По-късно “Кратките бележки...”, с някои незначителни редакционни промени, заедно с данни от летописната книга на музея и снимков материал, са публикувани в юбилейното издание “Етъра – 40 години” (Донков 2004: 3–34).

Създателят на “Етъра” със сигурност е осъзнавал не само значимостта на делото, на което е посветил живота си, но и на писаното слово, щом е счел за необходимо на страниците на своите кратки записки (32 машинописни страници) да напише следното: “Тя [гайтанджийската одая] беше и първата канцелария на музея. Мебелите се състояха от две трикраки столчета, за маса нямаше място. Пишеше се на колене, а архивата се съхраняваше в едно амбалажно сандъче” (Донков1971: 12; Алексиева 1994: 48). Това свидетелства за едно добро начало по отношение документирането на дейността на музея. Но дали е било достатъчно пълно и всеобхватно, е трудно да бъде установено, тъй като не е известно точно колко и какво от създаденото по-късно е загубено или унищожено.

В заключение следва да се отбележи, че архивният фонд “Архитектурно-етнографски комплекс “Етър – гр. Габрово” е непълен. Липсват основни нормативни документи, регламентиращи неговия статут, задачи, компетентности. Наличните документи не са в състояние да разкрият цялостно и в пълнота всички дейности на музея. При това голяма част от документите във фонда не са оригинали, а копия. Необходимо е да се вземе разумно решение за онази част от архивния фонд, оставена на временно съхранение в музея. Не бива да се забравя, че това, което днес комплектуват архивите, е изворова база не само на нас – съвременниците, но преди всичко на бъдещите поколения. Съхраняването от архиви, музеи и библиотеки национално културно-историческо наследство е паметта на народа ни. И най-малко подобава на посочените институции да проявяват безотговорно отношение към собствената си документация, която е част от същото това безценно богатство, което те са призвани да опазят.

БЕЛЕЖКИ

¹ Последната промяна в наименованието на музея, извършена с административен акт на местната власт, все още не е регистрирана в съда. Днес паралелно се използват двете наименования на музея: АЕК “Етър” и ЕМО “Етър”.

² В отчетния доклад за дейността на музея през 1969 г. е посочено: “...Още в 1966 г. се прие от музейния съвет и одобри от ОНС — Габрово перспективен план за работа до 1970 г...” (II:15; Колева 1989: 164).

³ Пропуснат текст.

⁴ В Държавен вестник, бр. 101 от 24.XII.1971 г. Комитетът за изкуство и култура обнародва, на основание Закона за паметниците на културата и музеите, Списък на единичните паметници на изобразителното изкуство и архитектурно-етнографски паметници на културата, в които на първо място е включен Архитектурно-етнографски комплекс “Етър”.

⁵ Идеята за национален етнографски музей на открито възкръсва отново през 80-те години на ХХ в. (Вж. **Минков** 1996: 31–43; **Недков** 2000: 99–102).

⁶ Тук не става въпрос за включените в музейните колекции архивни документи на различни институции и лица. По този въпрос вж.: **Бонева** 2004: 43–48.

ЛИТЕРАТУРА

Алексијева, 1994: Алексијева, С. Човекът, който създаде “Етъра”. Книга за Лазар Донков. С., 1994.

Бонева, 2004: Бонева, В. Архивният документ в историческия музей (правен статут и фактическо състояние). – Архивен преглед, кн. 3–4, 2004, 43–48.

Донков, 1971: Донков, Л. Кратки бележки по създаването на Етнографски парк-музей “Етър”. Циклостил, Габрово, 10.II.1971 г., 1971.

Донков, 2004: Донков, Л. Кратки бележки по създаването на Етнографски парк-музей “Етър”. – В: Етъра. 40 години. Габрово, 2004, 3–34.

ЗЗКИ Закон за защита на класифицираната информация (ДВ, бр. 45 от 30.IV.2002 г., попр. бр. 5 от 17.I.2003 г., изм. бр. 31 от 4.IV.2003 г.)

ЗЗЛД Закон за защита на личните данни (ДВ, бр. 1 от 4.I.2002 г.).

Илиева, Бинева, 2004: Илиева, В. и Р. Бинева Библиография – Етъра – 40 години. Габрово, 2004, 180–202.

Колева, 1989: Колева, П. Летопис на Архитектурно-етнографски комплекс “Етър” – Габрово. – В: Етнографски сборник “Етър”. Т. I. Габрово, 1989, 163–178.

Колева, 1996: Колева, П. Архитектурно-етнографски комплекс “Етър” – състояние и място в съвременното общество. – В: Етнографски сборник “Етър”. Т. II. Габрово, 1996, 44–57.

Колева, 2005: Колева, П. Архитектурно-етнографски комплекс “Етър” на 40 години. – В: Музеят – традиция и съвременност. Доклади и съобщения от Международна научна конференция, посветена на 40-годишнината от създаването на Етъра. Габрово, 2005, 119–126.

Минков, 1996: Минков, И. Етнографските музеи под открито небе и националният етнографски парк-музей в София. – В: Етнографски сборник “Етър”. Т. II. Габрово, 1996, 31–43.

Недков, 1995: Недков, С. Архитектурно-етнографският комплекс “Етър” в Габрово – първи музей на открито в България. – Архив за поселищни проучвания. год. IV, кн. 3–4, 1995, 95–112.

Недков, 2000: Недков, С. Музеи на открито. С., 2000.

Петров, 2005: Петров, Ц. Създаването на Етнографския парк-музей “Етър”. – В: Музеят – традиция и съвременност. Доклади и съобщения от Международна научна конференция, посветена на 40-годишнината от създаването на Етъра. 7 септември 2004 г. Габрово, 2005, 104–118.

Пунтев, 1976: Пунтев, П. Етнографски парк-музей “Етър” край Габрово. – Българска етнография, № 2, 1976, 55–60.

АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. ДА – Габрово, ф. 1494, оп. 1, а. е. 1.
2. ДА – Габрово, ф. 1494, оп. 1, а. е. 55.
3. ДА – Габрово, ф. 1494, оп. 1, а. е. 61.
4. ДА – Габрово, ф. 1494, оп. 1, а. е. 68.
5. ДА – Габрово, ф. 1494, оп. 1, а. е. 2.
6. ДА – Габрово, ф. 1494, оп. 1, а. е. 7.
7. ДА – Габрово, ф. 1494, оп. 1, а. е. 13–16.
8. ДА – Габрово, ф. 1331, оп. 1, а. е. 56.
9. ДА – Габрово, ф. 1331, оп. 1, а. е. 57.
10. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 19.
11. ДА – Габрово, Дело на фонд № 1330.
12. ДА – Габрово, Дело на фонд № 1330, л. 7.
13. ДА – Габрово, ф. 1330, оп.1, а. е. 4–5.
14. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 69.
15. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 4, л. 35.
16. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 4, л. 6–7.
17. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 4, л. 5.
18. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 4, л. 64–65.
19. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 4, л. 63
20. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 4 л. 6–7.
21. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 3.
22. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 4, л. 5.
23. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 69.
24. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 69, л. 1–3.
25. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 69, л. 1.
26. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 69, л. 4–13.
27. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 69, л. 14–20.
28. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 69, л. 16.
29. Научен архив на ЕМО “Етър”, инв. № 1319.
30. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 1.
31. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 3.
32. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 8.
33. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 4.
34. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 4, л. 8–15, 18–24, 35–44, 52–60, 68–76.
35. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 5.
36. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 6.
37. ДА – Габрово, Дело на фонд № 1330, л. 44.
38. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 4, л. 45–46.
39. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 5, л. 20–25.
40. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 5, л. 45–50.
41. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 19.
42. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 21.
43. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 5.
44. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 5, л. 6.
45. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 2.
46. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 14.

47. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 23–24.
48. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 22–27
49. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 26–27.
50. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 28–29.
51. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 30.
52. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 31–38.
53. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 39–50.
54. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 51–52.
55. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 51–54.
56. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 53.
57. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 2.
58. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 39.
59. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 39, л. 12, 16.
60. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 39, л. 6–7, 13.
61. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 42.
62. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 40, 41, 43, 44.
63. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 38.
64. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 71.
65. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 28.
66. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 45.
67. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 29.
68. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 30.
69. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 31.
70. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 55.
71. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 32–37.
72. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 11, л. 1, 3, 4, 5, 8, 10, 17–30 и сл.
73. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 54.
74. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 1, л. 42, 71 и др.; оп. 2, а. е. 15, л. 47, 52 и др.
75. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 61, л. 4–5; оп. 2, а. е. 14, л. 45 и др.
76. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 7.
77. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 10.
78. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 11.
79. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 1, л. 60, 71 и др.
80. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 12, л. 3–16.
81. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 70.
82. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 14, л. 24; а. е. 15, л. 96.
83. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 6, л. 23–25.
84. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 1, л. 67.
85. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 58–63; оп. 2, а. е. 72, 73–74.
86. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 12, л. 1–2.
87. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 2, а. е. 12.
88. ДА – Габрово, ф. 1330, оп. 1, а. е. 10, л. 4.
89. Научен архив на ЕМО “Етър”, инв. № 1438.
90. Научен архив на ЕМО “Етър”, инв. № 1308, 1425 и др.
91. Научен архив на ЕМО “Етър”, инв. № 367, 1489, 1490.
92. Научен архив на ЕМО “Етър”, инв. № 553–633.
93. Научен архив на ЕМО “Етър”, инв. № 290, 327–350, 1493.